

UDK 811.163.42'373.45:811.511.141''16''

821.163.42'282 Habdelić, J.

Izvorni znanstveni članak

Rukopis primljen 4. IX. 2009.

Prihvaćen za tisak 3. II. 2010.

Tatjana Vukadinović

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb

tvukadin@ihjj.hr

MORFOLOŠKA ADAPTACIJA HUNGARIZAMA IZ DJELA JURJA HABDELIĆA *PRVI OTCA NAŠEGA* *ADAMA GREH*

U radu se analizira morfološka adaptacija hungarizama ekscerpiranih iz djela Jurja Habdelića *Prvi otca našega Adama greh*. Polazište analize je usporedba završetka mađarskog modela i hrvatske replike.

1. Uvod

Pređci današnjih govornika mađarskog i hrvatskog jezika u međusobni su kontakt došli u 9. stoljeću kada mađarska plemena naseljavaju Karpatsku kotlinu i tako postaju susjedi hrvatskom narodu. Mađari ubrzo zatim preuzimaju kršćanstvo, krune svojega prvoga kralja, uspostavljaju županijski sustav i biskupije. Od 1102. godine kada Kraljevina Hrvatska ulazi u personalnu uniju s Kraljevinom Ugarskom, one su povezane i politički te od tada punih osam stoljeća Hrvati i Mađari žive u istoj državi. Jezični dodir mađarskog i hrvatskog bio je izravan – do njega je dolazilo zbog direktnoga geografskoga dodira tih dvaju jezičnih područja i zbog navedenih političkih veza dvaju naroda.

Posebnost ovoga jezičnog dodira je genetska i tipološka razlika između jezika davatelja i jezika primatelja. Mađarski pripada uralskoj porodici jezika, dok je hrvatski jezik dio slavenske grupe jezika koja pripada danas najvećoj jezičnoj porodici indoeuropskih jezika. Što se tiče tipologije, ugrofinski jezici pripadaju aglutinativnim jezicima, a indoeuropski su jezici flektivni.

Neke značajke po kojima se aglutinativni jezici razlikuju od flektivnih su: nepostojanje gramatičkih rodova, nepostojanje kongruencije (*szép lány* 'lije-

pa djevojka' – *szép lányok* 'lijepje djevojke'), granice među pojedinim vrstama riječi nisu oštre jer ne dobivaju uvijek specifične sufikse ili nastavke koji bi formalno razlikovali vrste (npr. između imenice i pridjeva: *arany* 'zlato', *arany középút* 'zlatna sredina'), nema deklinacije u klasičnom smislu, odnosi među riječima iskazuju se posebnim sufiksima koji zamjenjuju prijedloge koji ne postoje kao samostalna vrsta riječi.

2. Jezični kontakti i jezično posuđivanje

Kad dva jezična sustava dođu u međusoban dodir dolazi do preuzimanja riječi iz jednog jezika u drugi. Dva jezika koja sudjeluju u ovom procesu nazivamo jezik **davatelj** i jezik **primatelj**. Do jezičnog posuđivanja može doći iz jednostavne potrebe za imenovanjem predmeta ili izuma koji je preuzet iz druge kulture, često materijalno superiornije, jer je uslijed njegova preuzimanja došlo do "praznog mjesta" u sustavu jezika primatelja. Osim toga, jezično posuđivanje može biti i rezultat pomodnosti.

Terminologiju koju ćemo koristiti u našem radu preuzeli smo od Rudolfa Filipovića koji se bavio kontaktnim jezikoslovljem. On uvodi pojam **model** kojim u procesu jezičnog posuđivanja označava oblik riječi jezika davatelja koji koriste njegovi govornici. Taj model preuzet u jezik primatelj i prilagođen njegovim zakonima zove se **replika**. Ovisno o međusobnom odnosu jezika davatelja i jezika primatelja, Filipović razlikuje direktno i indirektno posuđivanje. U prvome dolazi do direktnog kontakta govornika dvaju jezika, dok se u drugome taj dodir ostvaruje preko jezika posrednika ili pak preko masovnih medija. Filipović smatra da status posuđenice ne treba mijenjati prema jeziku posredniku, premda je pod njegovim utjecajem promijenjen njezin fonetski ili morfološki oblik ili značenje. Među anglizme uvrštava sve posuđenice za koje može utvrditi da im je izvorni jezik engleski.

Velimir Piškorec u svojoj monografiji *Germanizmi u govorima đurđevačke Podravine* (2005.) drugačije određuje jezik posrednik. Smatra da uvođenje te kategorije nije opravdano jer ako je koja riječ posuđena iz jezika posrednika tada je on stvarni jezik davatelj. Zato predlaže uvođenje termina primarnosti i sekundarnosti (npr. *keks* bi bio primarnim germanizmom, a sekundarnim anglizmom - hrv. *keks* < njem. *Keks* < engl. *cakes*).¹ Dakle, treći jezik, jezik kroz koji prolaze posuđenice na putu iz jednog jezika u drugi dobiva oznaku primarnosti, a izvorni jezik nosi oznaku sekundarnog. Razlog tomu je to što u jeziku posredniku posuđenica također prolazi kroz proces adaptacije pa oblik

¹ Piškorec 2005: 40

u kojem se integrirala postaje novi polazni oblik za adaptaciju u sljedećem jeziku primatelju.

Posudba mađarskih leksičkih elemenata odvijala se u izravnom kontaktu govornika, dakle bez jezika posrednika. To posuđivanje ima povijesni karakter² jer je započelo u 13. stoljeću, a okončano je početkom 17. stoljeća.³ Zato danas većina mađarskih riječi u hrvatskom jeziku pripada supstandardnoj razini (arhaizmima, historizmima, dijalektizmima). Kod određenog broja hungarizama radi se o kružnoj posudbi iz slavenskih jezika (*ablak*, *astal*, *tolmač* itd.), a neki su hungarizmi rezultat mađarskog posredovanja. U tom je slučaju model u mađarskom jeziku posuđen, najčešće iz njemačkog jezika (npr. hrv. *herceg* < mađ. *herceg* < njem. *Herzog*).

U našem radu pod pojmom hungarizam podrazumijevamo riječi koje su preuzete izravno iz mađarskog jezika i posuđenice koje su u hrvatski preuzete preko mađarskog iz nekog drugog jezika, a u mađarskom su prošle prilagodbu i ponašaju se kao riječi tog jezika.

3. Morfološka adaptacija posuđenica

Tijekom procesa posuđivanja model se glasovno, morfološki, semantički i stilistički prilagođava sustavu jezika primatelja da bi se naposljetku integrirao kao replika. Prilikom prijenosa modela iz jezika davatelja u jezik primatelj dolazi do **importacije** i **supstitucije**. Pojam importacije označava unošenje novih jedinica u sustav jezika primatelja, dok pojam supstitucije označava zamjenu tih istih jedinica sredstvima kojima raspolaže jezik davatelj. Supstitucija ili zamjena je češća pojava, a ovisno o razini na kojoj se odvija Filipović je dijeli na fonološku, morfološku, semantičku, leksičku, sintaktičku i stilističku. Promatrajući adaptaciju anglizama na morfološkoj razini, **transmorfemizaciju**, Filipović je dijeli u tri skupine.

1. **Nulta transmorfemizacija.** Ova skupina podrazumijeva da su i model i replika sastavljeni po formuli slobodni morfem + nulti vezani morfem. Replika, koja je prethodno prošla proces transfonemizacije (glasovne prilagodbe jeziku primatelju), po svojem je dočetu u skladu s morfološkim sustavom jezika primatelja. Kao primjer Filipović navodi engl. *bridge* > hrv. *bridž*.

2. **Kompromisna transmorfemizacija.** Ovdje je model izvedenica koja se u potpunosti preuzima u jezik primatelj te tako posuđenica zadržava sufiks (ve-

² Žagar 2005: 52

³ Iznimka je imenica koja označava vrstu udarca u košarci *horog* < mađ. *horog* 'kuka; udi-ca; horog', a datira negdje iz polovice 20. stoljeća. (izvor: K. Međeral)

zani morfem) jezika davatelja koji je transfonemiziran, ali nije u skladu s morfološkim sustavom jezika primatelja. Primjer je engl. *dribler* > hrv. *dribler*.

3. Kod **potpune transmorfemizacije** nastavlja se adaptacija vezanog morfema koji ne odgovara morfološkom sustavu jezika primatelja i zamjenjuje se vezanim morfemom (sufiksom) iste funkcije i značenja iz inventara jezika primatelja. Kao primjer Filipović daje engl. model *striker* koji je, kako tvrdi, preskočio kompromisni oblik *strajker* ili *štrajker* i ušao u uporabu samo u potpuno transmorfemiziranom obliku *štrajkaš* ili *štrajkač*.⁴

Jedna od glavnih primjedbi V. Piškorca na Filipovićev model, u kojem se modeli i replike morfološki raščlanjuju, jest kako je pri opisu adaptacije modela irelevantno kojom je rječotvorbenom strategijom nastao. Naime, govornici prilikom preuzimanja stranih riječi i njihove adaptacije ne percipiraju morfološke kategorije modela već im je u prvom planu njegova glasovna slika koja im služi kao osnova replike na koju dodaju gramatičke morfeme jezika primatelja. To se može potvrditi sljedećim primjerom u kojem vidimo kako se prilikom preuzimanja engl. modela *cakes* nije percipirala množina pa se njen oblik u njemački prenio kao oblik za jedninu *der Keks* i odavde u hrvatski kao *keks*. Piškorec nudi drugačiji model opisa prilagodbe leksičkih posuđenica. Prilikom procesa adaptacije dolazi do preuzimanja ili do djelomične zamjene prilikom čega se barem jedan odsječak plana izraza modela realizira u replici. Odsječak plana izraza modela koji se preuzima iz jezika davatelja zove se **morf modela**, a odsječak plana izraza replike koji je nastao po uzoru na model zove se **morf replike**.⁵ Oni zajedno čine **dijamorni par** i služe za označavanje niza koji sudjeluje u procesu leksičke importacije tj. u procesu pruzimanja označitelja. Ako je model u jeziku davatelju izvedenica, V. Piškorec ga promatra kao jedan morf i ne raščlanjuje ga u okviru sustava njemačkog jezika. Na primjer, njemački *Anweisung* u okviru jezičnog sustava njemačkog jezika analizira se kao tri morfema *an*, *weis* i *ung* dok se kao model za hrvatsku repliku čitav taj niz smatra morfom modela. Dakle, ako je model u jeziku davatelju izvedenica, on će se promatrati kao jedan morf – morf modela.⁶

Piškorec posuđenice dijeli na izravne i neizravne. Izravne bi bile one koje su tvorene strategijom cjelovitog preuzimanja ili importacije (npr. imenica *štenga* < njem. *Stiege*, pridjev *friški* < njem. *frisch*) ili kombinacijom djelomičnog preuzimanja i djelomične zamjene označitelja (npr. *gros-baka* < njem. *Gross-mutter*, *štep-svila* < njem. *Stepp-seide*). Neizravne posuđenice nastale su unutarje-

⁴ Filipović 1986:125

⁵ Piškorec 2005: 31

⁶ Piškorec 2005: 31

zičnom tvorbom, kombinacijama već postojećih replika, domaćih riječi te domaćih i stranih sufikasa (npr. izvođenje od već postojeće replike i sufiksa (ili prefiksa) jezika davatelja *japatekarica* < *japatekar*, slaganje od već postojeće replike i leksema jezika davatelja koji nije replika *špajzpijanec* < *špajza* + *pijanec*, izvođenje od neposuđenoga leksičkoga morfema i osamostaljenoga sufiksa koji se pojavljivao u brojnim replikama *kosalin* < *kosati* + *-lin*, izvođenje od već postojeće replike i osamostaljenoga stranoga sufiksa *cuger* < *cugati* + *-er*).

Prilikom klasificiranja hungarizama u svojem radu *Hrvatski u dodiru s mađarskim jezikom* (2005.) Orsolya Žagar-Szentesi oslanja se na Filipovićeve trostupanjski model morfološke raščlambe modela i replike. Prvi je stupanj **nulte transmorfemizacije** koja predviđa da su i model i replika sastavljeni od slobodnog morfema bez vezanog (npr. mađ. *gomb* > hrv. *gumb*). Ovdje je uvedena podskupina u kojoj mađarski model odgovara navedenoj formuli, ali završni glas, koji u modelu pripada osnovi, u hrvatskoj replici dobiva ulogu nastavka. To su uglavnom imenice sa završnim *-a* koje je u mađarskom dio osnove, a u hrvatskom je u ulozi nastavka te su većinom, no ne isključivo, ženskoga roda (npr. mađ. *karika* > hrv. *karika*).

Kompromisna transmorfemizacija obuhvaća hungarizme koji za modele imaju riječi sastavljene od slobodnog morfema kao osnove i tvorbenog (vezanog) sufiksa *-ás*, *-os*, *-ász* (npr. mađ. *gulyás* > hrv. *gulaš*, mađ. *gyilkos* > hrv. *đilkoš*, mađ. *halász* > hrv. *halas*). O. Žagar-Szentesi daje objašnjenje kako su se u doba jezičnog posuđivanja te posuđenice doživljavale kao osnovni morfološki oblici. Dakle, ti se modeli u jezičnoj svijesti govornika nisu tvorbeno analizirali, a završni se glasovi nisu doživljavali kao zasebni morfološki elementi već kao dio osnove. Tek je kasnije, zbog pojavljivanja u brojnim hungarizmima, došlo do osamostaljivanja sufikasa *-aš* i *-oš* i u hrvatskom jeziku. Hadrovics navodi da se sufiks *-oš* dodavao slavenskim izvedenicama na *-ar* pa tako imamo: *džepar* > *džeparoš*, *ženskar* > *ženskaroš* koje su pejorativnog značenja.⁷

U trećem stupnju **potpune transmorfemizacije** javljaju se, osim imenica, glagoli i pridjevi. Ovdje O. Žagar-Szentesi razlikuje nekoliko potkategorija. U prvu skupinu ulaze modeli sastavljeni od slobodnog i vezanog morfema koji ne odgovara morfološkom sustavu jezika primatelja pa se zamjenjuje vezanim morfemom (sufiksom) iz inventara jezika primatelja. Kao primjer navodi mađarske posuđenice sa završetkom *-ov* (npr. *lopov* < mađ. *lopó*), primjer za glagol bio bi *dobovati* < mađ. *dobol*. U vrijeme preuzimanja modela *lopó* na mjestu današnjeg mađarskog fonema *ó* stajao je dvoglas *ou* od kojeg je u hrvat-

⁷ Piškorec 2005: 85

skom nastalo *-ov*, isto tako imamo kajk. *birov* ‘sudac’ < mađ. *biró* < stmađ. *bi-rou*. Žagar-Szentesi nudi objašnjenje da je svršetak *-ov* nastao od svršetaka kosih padeža u kojima se između završnog *-o* u korijenu i padežnog nastavka umetalo *-v-*.

Hungarizmi druge skupine za model imaju riječ sastavljenu od slobodnog morfema bez vezanog morfema, dok je u replici tom slobodnom morfemu pridodan hrvatski završetak (mađ. *kocsi* > hrv. *kočija*, mađ. *áld* > hrv. *aldovati*) ili je pak završni vokal slobodnog morfema modela u hrvatskom zamijenjen jer nije uobičajen u tom položaju (mađ. *csipke* > hrv. *čipka*).

U daljnjem radu analizirat ćemo korpus hungarizama iz djela Jurja Habelića *Prvi otca našega Adama greh*. Prikaz morfološke adaptacije korpusa hungarizama kojim raspolažemo temeljimo na klasifikaciji B. Štebih⁸ koja replike, ovisno o načinu oblikovanja njihova osnovnog oblika, dijeli na dvije skupine:

A) one tijekom čije adaptacije nije bitno izmijenjen lik modela;

B) replike formirane različitim procesima (dodavanje, oduzimanje, zamjena).

Smatramo da je takva podjela jednostavnija i prihvatljivija s obzirom na to da, kao što je već spomenuto, prilikom preuzimanja stranih riječi govornici nemaju svijest o njihovu morfološkom sastavu već ih u jezik unose onako kako ih čuju te ih prilagođavaju analogijom prema domaćim riječima.

4. Analiza adaptacije hungarizama iz djela Jurja Habelića: *Prvi otca našega Adama Greh*

Područje kajkavskog narječja jedna je od najvažnijih regija jezičnog dodira dvaju susjednih naroda jer je od najranijih vremena bila u tijesnoj crkvenoj i političkoj, ekonomskoj i kulturnoj vezi s Mađarskom.⁹ Jezik prvih kajkavskih tiskanih knjiga je, bez obzira na to iz kojeg je kraja kajkavske regije potjecao pisac, bio kajkavski književni jezik koji je za osnovicu imao govor urbane zagrebačke sredine, osobito njezina školovanog sloja, a izbjegavao je regionalne izgovorne osobine seoskih govora ili osobine pojedinih pokrajinskih podtipova kajkavskih narječja. U središnjoj je Hrvatskoj od druge polovice 16. stoljeća do prve polovice 19. stoljeća imao funkciju standardnoga jezika. U tom je razdoblju kajkavska književnost dominantna u užoj Hrvatskoj, a po sadržaju je najčešće religiozno-poučna, što je posljedica djelovanja katoličke crkve koja svojim djelima nastoji proširiti svoja učenja i gledišta braneći se pritom od prote-

⁸ Štebih 2008: 250

⁹ Žagar-Szentesi 2005: 52

stantizma koji se širio Europom. Najveći je broj pisaca pripadao duhovnom staležu. Isusovac Juraj Habelić najistaknutiji je predstavnik kajkavske književnosti 17. stoljeća. Najpoznatiji je po svojim dvama nabožnim djelima *Zrcalo Marjansko* (1662.) i *Prvi otca našega Adama greh* (1674.) te po leksikografskom radu i djelu *Dictionar ili Reči slovenske* (Graz, 1670). Njegov *Adam*, koji nam je poslužio za istraživanje hungarizama, sadržava preko 1000 stranica, a tiskala ga je Kongregacija za propagandu vjere. U njemu se Habelić bavi čovjekovim padom i njegovom grješnom prirodom te na način pučkoga pripovjedača odvraća čitatelja od grijeha i poučava ga neporočnu životu. Sam je Habelić o svojem jeziku rekao da piše „kak onde govore gde sam pisal“, a svoja je djela pisao i izdavao u Zagrebu.¹⁰ Dakle, hungarizmi koje je upotrebljavao bili su dio tadašnjega zagrebačkog govora.

Iz djela smo ekscerpitali 55 izravnih hungarizama, nastalih prema modelu u mađarskom jeziku i 12 neizravnih hungarizama, nastalih tvorbom od već postojećih replika. U našem korpusu među izravnim posuđenicama imenica je najviše (45), zatim slijede glagoli (8) pa pridjevi (svega 2), što je u skladu s ostalim kontaktnolingvističkim istraživanjima koja pokazuju da su imenice najviše posuđivana vrsta riječi. To se objašnjava najčešćim motivom posuđivanja – s preuzimanjem određene novine preuzima se i njezin naziv.

Kao što smo već spomenuli, hungarizmi pripadaju starijem sloju posuđenica pa nije uvijek lako utvrditi njihov polazni oblik.

4.1 Imenički hungarizmi

Proces adaptacije podrazumijeva da model koji ulazi u jezik primatelj, da bi postao replika, mora preuzeti morfološke kategorije one vrste riječi kojoj pripada. Kod imenica u hrvatskom jeziku radi se o uvrštavanju u deklinacijski sustav te o pridruživanju kategorija roda i broja. Određivanje tih kategorija uvjetovano je dočekom riječi pa ćemo započeti opisom adaptacije imeničkih hungarizama čiji lik u odnosu na model nije bitno izmijenjen.

Takvih je hungarizama u našem korpusu najviše (32 imenice). Ovisno o nastavku, uvršteni su u odgovarajuću deklinacijsku vrstu. Imenice na nulti nastavak pripadaju a-deklinaciji, a one na *-a* nastavak pripadaju *e*-deklinaciji. Rod tih posuđenica formirao se uglavnom prema kriteriju završnoga glasa. Tako je replikama koje završavaju na suglasnik pridružen muški rod, a ukoliko imenice završavaju na *-a* ženskoga su roda (kajk. *biršag* ‘globa, kazna, odšteta, namet, porez’ < mađ. *bírság*, kajk. *cifra* ‘nakit, ukras, ukrašavanje, ornament’

¹⁰ Šojat 1969: 66

< mađ. *cifra*, kajk. *čiga* ‘sprava za mučenje’ < mađ. *csiga*, kajk. *čiger* ‘vino koje se dobiva dolijevanjem vode u kom’ < mađ. *csiger*, kajk. *dudaš* ‘svirač na dudama, gajdama, gajdaš’ < mađ. *dudás*, kajk. *đemant* ‘dijamant’ < mađ. *gyémánt*, kajk. *đundđ* ‘biser’ < mađ. *gyöngy*, kajk. *eršek* ‘nadbiskup’ < mađ. *érsek*, kajk. *kip* ‘oblik, lik, izgled, uzor, prispodoba’ < mađ. *kép*, kajk. *kočiš* ‘kočijaš’ < mađ. *kocsis*, kajk. *pajdaš* ‘prijatelj, drug’ < mađ. *pajtás*, kajk. *tolvaj* ‘lupež’ < mađ. *tolvaj*). Donosimo i dva primjera zajedno s kontekstom: *Lolia Paulina ... vsagdašnjem skoro gošćenju, smaragdi, ... zernastim đundem tak je glavu cifrala ... da precenjeno je bilo vse ono kamenje i đundđ ... deset sto jezer ... talerov. Stanovito je nagnal raspetoga Krištuša kip svetu Elizabetu ... na vse svetske cifre i nasladnosti odurjavanje*.¹¹

Slobodno možemo reći da pri adaptaciji ovih imenica djeluje tendencija muškoga roda čemu je uzrok to da u mađarskom većina imenica ima konsonantski dočetak. Budući da je u hrvatskom rod uglavnom gramatička kategorija, završetak ima važniju ulogu nego semantika. Iznimka je imenica muškog roda *katana* (‘vojnici konjanik’) koja je *e*-sklonidbe, ali ima muškorodnu sročnost, poput riječi *vojvoda*, *vojskovođa*. To je vidljivo u sljedećim primjerima: *O, moji katane ..., Kaj vi, moji katanice ... misliti morate?*¹². To je jedini slučaj da se rod nije formirao po kriteriju završnoga glasa.

U jednom je slučaju došlo do **kontaktološke transkategorizacije**¹³, model koji je u mađarskom pridjev (*beteg* ‘bolestan’) adaptirao se u hrvatskom kao imenica (*beteg* ‘bolest, nemoć, bol, patnja’).

Što se tiče kategorije broja, sve replike imaju oblik jednine, kao što je to slučaj i s njihovim modelima.

Neke su replike ove skupine tvorbeno plodne pa imamo izvedenice *betežnik* ‘bolesnik’, *cifranje* ‘ukrašavanje, kićenje, uređivanje’, *cifrica* 1. deminutiv od *cifra*, 2. ‘žena koja se pretjerano ukrašava’, *pajdaštvo* ‘društvo; drugovanje, druženje, prijateljevanje’, *tolvajčić* ‘lopovčić’.

U drugu skupinu imeničkih hungarizama ulaze oni koji su se oblikovali procesima dodavanja, oduzimanja ili zamjene završetka. U odnosu na prethodnu skupinu takvih je imenica u našem korpusu manje (14).

Promjene završetka motivirane su u nekim slučajevima fonološki (kajk. *kedmen* ‘kožuh’ < mađ. *ködmön*). Promjena *ön* > *en* rezultat je adaptacije na fonološkoj razini. Naime, mađarski fonem *ö* koji u hrvatskom nema točan ekvivalent najčešće se zamjenjivao hrvatskim samoglasnikom *e*. Isto je i kod

¹¹ Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika (KRJ) s. v. *đundđ*; s. v. *cifra*

¹² Habdelić 1977: 93

¹³ Štebih 2008: 253

llős > *liš* (kajk. *cipeliš* ‘obuća različite vrste izrađena od kože, sukna, drva i sl.; cipela’ < stmađ. *cipellős*). Ponekad je završni vokal modela zamijenjen jer u hrvatskom nije uobičajen u tom položaju pa tako imamo *e* > *a* (kajk. *fela* ‘vrsta; način’ < mađ. *féle*, kajk. *kečiga* ‘zool. riječna riba, jesetra, kečiga’, Acipenser sturio < mađ. *kecsege*). Zamjena može biti motivirana i analogijom prema domaćim sufiksima za vršitelja radnje npr. *er* > *ar*, *es* > *uš* (kajk. *hahar* ‘krvnik, mučitelj’ < mađ. *hóhér*, kajk. *biruš* ‘najamni radnik koji se brine oko goveda, govedar’ < mađ. *béres*).

Dodavanje završetka imamo u slučaju imenice *kočija* < mađ. *kocsi*. Možemo pretpostaviti da je do dodavanja došlo kako bi završetak riječi bio u skladu s distribucijom fonema u završnom položaju riječi jezika primatelja, a možda i po uzoru na završetak domaće riječi *kola* koja označava sličan koncept kao i posuđena riječ *kočija*.

Kod imenice *fačuk* ‘izvanbračno dijete, kopile’ < mađ. *fattyú* moguće je pretpostaviti kako je došlo do dodavanja završnog fonema *-k*, no vjerojatnije je da je kao model poslužio pluralni oblik *fattyúk* (kao što je to i kod *hajduk* < mađ. *hajdú*, pl. *hajdúk*)¹⁴. To je jedini primjer u kojem je kao model poslužio pluralni oblik koji se u hrvatskom adaptirao kao oblik u singularu.

Ako hungarizmi ove skupine imaju nulti nastavak, uvrstili su se u *a*-deklinaciju, tri hungarizma na *-a* pripadaju *e*-deklinaciji. Rod se formirao ovisno o završnom glasu replike pa opet prevladavaju imenice muškoga roda. Iznimka je imenica *hasen* kojoj je pridružen ženski rod, vjerojatno analogijom po značenju s domaćom riječi *korist*. Potvrde za G jd. ‘prez nijedne *hasne* ...’ te A za jd. ‘... i drugem je na veliku *hasen* ...’ pokazuju kako su joj u kosim padežima pridruživani nastavci i *e*-deklinacije i *a*-deklinacije.

Spomenut ćemo još i kajk. riječ *praznost* ‘blud, bludnost’. U mađarskome postoji ekvivalentna riječ *paráznság*, izvedena od *parázna* koje ima značenje imenice ‘bludnica’ i pridjeva ‘bludnički’. U mađarski je vjerojatno posuđena iz češkog *prázna* (žena). Slično značenje od *prazdnъ* može se pronaći u skoro svim slavenskim jezicima. Za hrvatski je jezik, međutim, svojstveno što su u uporabi bili mnogi drugi izrazi: *blud*, *bludovanje*, *preljubodejstvo*, *kurvarija*, *lotrija* itd., a izvedenice *praznica*, *praznik*, *praznost*, *praznovati*, *prazniti*, *praznovanje* upotrebljavale su se u navedenom značenju na kajkavskom i gradišćansko-čakavskom području¹⁵. Smatramo da je mađarsko *parázna* i *paráznság* imalo utjecaj na korištenje upravo oblika *praznost* na kajkavskom govornom području.

¹⁴ Hadrovics 1985:251

¹⁵ Hadrovics 1985:421

4.1.1. Kao zasebnu skupinu imenica spomenut ćemo latinizme koji su u kajkavski književni jezik ušli preko mađarskoga jezika. Kod njih je na morfološkom planu vidljiva posebnost jer, po uzoru na mađarski jezik, ne odbacuju latinski nastavak za nominativ *-us*, *-um*, *-as* (u slučaju njemačkog ili talijanskog posredovanja ti su nastavci odbacivani ili modificirani). Tako imamo kajk. *artikuluš* < mađ. *artikulus* < lat. *articulus*, *koruš* < mađ. *kórus* < lat. *chorus*, kajk. *notaroš* < mađ. *nótárius*, *nótáros* < lat. *notarius* kajk. *tituluš* < mađ. *titulus* < lat. *titulus*. Tendenciju da se završetak *-uš* u kajkavskome ne odbaci potpomogle su i mađarske riječi na *-os*, *-es*, *-űs* (*biruš* < *béres*, *hegeduš* < *hegedűs*, *šipuš* < *sípos*)¹⁶.

Kod općih imenica latinsko *-um*, *-om* za srednji rod također se čuva kao rezultat mađarskog utjecaja pa tako imamo kajkavski ekvivalent mađarskom: kajk. *dekretom* < lat. *decretum*, kajk. *kolegijum* < lat. *collegium*, kajk. *mirakulum* < lat. *miraculum*.

Latinske (i grčke) posuđenice u mađarskome su specifične i stoga jer su poprile mađarski izgovor latinskog [s] kao [š], dok se intervokalno *s* čita kao [ž]. Kajkavci su prema mađarskom uzoru isto tako izgovarali te riječi: *balžam* ('ljekovita, najčešće mirisna mast, balzam'), *bažilikuš* ('fantastično čudovište – bazilisk'), pogotovo grčka i latinska vlastita imena (*Ižajjaš*, *Mojžeš*, *Venuš*, *Krištuš*, *Bakhuš*).

4.2 Glagoli

Pri promatranju morfološke adaptacije glagola promotrit ćemo kakav završetak preuzima mađarski glagolski hungarizam. Osnovni rječnički oblik glagola u mađarskome je 3. lice jednine i po svojem se završetku ponekad ne razlikuje od imenice. Prilikom adaptacije, glagoli se u hrvatskom jeziku obavezno proširuju nekim od glagolskih infinitivnih formata *-a*, *-i*, *-ova*, *-uva*, i nastavkom *-ti*. Dakle, sve se glagolske replike adaptiraju a) zamjenom završetka ili b) dodavanjem.

a) kajk. *kolduvati* 'prosjačiti' < mađ. *koldul*

kajk. *biršažiti* 'kaznjavati, globiti; oporezivati' < mađ. *bírságot*

kajk. *tolmačiti* 'tumačiti; objašnjavati, razjašnjavati' < mađ. *tolmácsol*

kajk. *henjati* 'prestati, završiti; jenjati, popustiti' < mađ. *henyel*

b) kajk. *bantovati*, *bantuvati* 'uznemiravati, smetati; stvarati neprilike, teškoće; vrijeđati' < mađ. *bánt*

¹⁶ Nyomárkay 1984: 46

kajk. *valovati* < mađ. *vall*

kajk. *fegati* ‘kuditi, koriti’ < mađ. *fegyini* (ili od *fegy*(elem) ‘stega, disciplina’ u tom je slučaju riječ o transkategorizaciji)

kajk. *mentuvati* ‘lišiti se / lišavati se (čega), ostati / ostajati bez čega’ < mađ. *ment*

Kajkavske glagolske replike uvrstavaju se u sljedeće glagolske vrste:

VI. (četiri glagola), IV. (dva glagola) i V, 1 (dva glagola).

Mađarski i hrvatski glagoli razlikuju se po kategoriji vida. Dok je u hrvatskom jeziku glagolski vid jasno označen morfološkim elementom, u mađarskom se on često prepoznaje tek iz rečeničnog konteksta i ne postoje uvijek dva glagolska oblika za označavanje svršenog i nesvršenog vida. Mađarske glagolske posuđenice uglavnom se adaptiraju kao nesvršeni glagoli, glagol *mentuvati* kao dvovidan, a glagol *henjati* kao svršeni.

Osim nemotiviranih riječi koje su nastale po uzoru na mađarske glagolske modele, imamo primjer i za glagole koji su nastali unutarjezičnom tvorbom od postojećih replika. Od imenica *beteg* > *betežati* ‘bolovati, biti bolestan’, *cifra* > *cifirati se* ‘ukrašavati se, uređivati se’ i *hasna* > *hasniti* ‘koristiti, pomagati; vrijediti, valjati’. Od pridjeva *batriv* > *batriveti* ‘hrabriti; tješiti, davati nadu’ što je opet poslužilo za tvorbu svršenog oblika *obatriveti*. Od nesvršenog glagola za tvorbu njegova svršenoga parnjaka: *tolmačiti* > *stolmačiti*.

4.3 Pridjevi

Oba pridjeva iz našeg korpusa adaptirala su se zamjenom završetka tj. pridruženi su im hrvatski pridjevski sufixi *-iv* i *-en* te su se tako uklopili u morfološke paradigme pridjeva (kajk. *batriv* ‘hrabar, odvažan, srčan; pun nade’ < mađ. *bátor*; kajk. *čalaren* ‘varljiv; lažan; lukav, himben’ < *csalárd*).

Spomenut ćemo i pridjeve koji su rezultat kasnijih rječotvorbenih procesa unutar jezika primatelja: *beteg* > *betežen*, *tolvaj* > *tolvajski*, *cifra* > *cifrast*, *orsag* > *orsaški*, *hasen* > *hasnovit*. Veći broj ovih primjera ukazuje na to da je u kategoriji pridjeva češći slučaj da se od već adaptirane imenice tvori ‘domaći pridjev’.

5. Zaključak

Kada govornici nekog jezika prihvate stranu riječ, oni je ne analiziraju tvorbeno jer najčešće nemaju znanje ni jezični osjećaj o morfološkom sustavu jezi-

ka davatelja. U jezik primatelj riječ najčešće ulazi na temelju njezina glasovnog oblika. Zato pri analizi adaptacije hungarizama nismo uspoređivali morfološki sastav modela i replike, već nam je polazište bila usporedba završetka mađarskog modela i hrvatske replike.

Budući da su hungarizmi iz našega korpusa prikupljeni iz djela starije hrvatske književnosti i pripadaju starijem sloju posuđenica, ponekad se ne može točno utvrditi polazni oblik, tim više što se mađarska grafija kakvu poznajemo danas oblikovala tek nakon prelaska mađarskih posuđenica u hrvatski jezik.

Najveći broj imeničkih replika oblikovao se tako da se pri adaptaciji nije bitno izmijenio lik modela (*biršag* < mađ. *bírság*). U skupinu hungarizama gdje se lik u odnosu na model promijenio jer se oblikovao procesima dodavanja, oduzimanja ili zamjene završetka ulaze, osim imenica, i glagoli i pridjevi, no njih je znatno manje.

Promjene završetka imenica motivirane su fonološki (*kedmen* < mađ. *köd-mön*), zbog neuobičajenog završetka modela (*fela* < mađ. *féle*) ili analogijom prema domaćim riječima (*hahar* < *hóhér*).

Rod se imeničkih hungarizama u većini slučajeva formirao po kriteriju završnoga glasa, a kako većina mađarskih modela ima konsonantski dočetak među replikama je vidljiva tendencija muškoga roda (N sg. s nastavkom -*ø*).

Zasebnu skupinu imenica čine latinizmi koji su u kajkavski književni jezik ušli iz mađarskoga. Takve su imenice zadržale mađarsku posebnost čuvanja latinskih nastavaka za nominative jednine (*koruš* < mađ. *kórus* < lat. *chorus*).

Glagoli su obavezno prošireni nekim od glagolskih formanata i nastavkom -*ti* (*kolduvati* < mađ. *koldul*), kako bi se uvrstili u odgovarajuće glagolske vrste i dobili oznaku vida.

Pridjevi su također prošireni pridjevskim sufixima (*batriv* < mađ. *bátor*).

Analiza hungarizama pokazala je da su se nakon morfološke prilagodbe oni u potpunosti uklopili u sustav kajkavskoga književnog jezika.

Literatura:

- BENKŐ, LORAND 1976.–1995. *A Magyar nyelv történeti-etimológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DÜRRIGL, MARIJA-ANA 1988. Hungarizmi u hrvatskom književnom jeziku. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, god. 35, br. 4, Zagreb, 97–100.
- FILIPOVIĆ, RUDOLF 1986. *Teorija jezika u kontaktu: Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU i Školska knjiga.

- HABELIĆ, JURAJ 1977. Prvi oca našega Adama greh (Izbor). *Pet stoljeća hrvatske književnosti. Hrvatski kajkavski pisci 15/II: 17. stoljeće*. Zagreb: Zora, Matrica hrvatska.
- HADROVICS, LÁSZLÓ 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Wien: Böhlau Verlag.
- NYOMÁRKAY, ISTVÁN 1984. *Strane riječi u hrvatskosrpskom (srpskohrvatskom) jeziku*, Budimpešta: Tankönyvkiadó.
- PIŠKOREC, VELIMIR 2005. *Germanizmi u govorima đurđevačke Podravine*. Zagreb: FF press.
- Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, Zagreb: IHJJ –HAZU.
- ŠOJAT, ANTUN 1969. Kratki navuk jezičnice horvatske. *KAJ*, II/3/4, 65–81.
- ŠTEBIH BARBARA 2006. Transmorfemizacija imeničkih germanizama u kajkavskome književnom jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 32, Zagreb, 295–310.
- ŠTEBIH, BARBARA 2008. Morfološka adaptacija posuđenica. *Suvremena lingvistika*, 66, Zagreb, 243–259.
- ŽAGAR-SZENTESI, ORSOLYA 2005. Hrvatski u dodiru s mađarskim jezikom. *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima: Prilagodba posuđenica*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 51–83.

Morphological adaptation of Hungarian words from Juraj Habelić's *Prvi otca našega Adama greh*

Abstract

In this paper we presented morphological adaptation of Hungarian words in Kajkavian standard language. The source for our corpus was the work of Juraj Habelić *Prvi otca našega Adama greh*. The method of analysis was comparison of word endings between model and replica. Most noun endings were not significantly modified, while smaller group of nouns, all verbs and all adjectives passed through modifications such as adding, subtraction and substitution.

Ključne riječi: hungarizmi, kajkavski književni jezik, Juraj Habelić, transmorfemizacija
Key words: Hungarian loanwords, Kajkavian standard language, Juraj Habelić, transmorphemisation

